

A MAGYAR KÉSŐHUMANIZMUS TÖRTÉNETÉHEZ

I.

Matthaeus Dresser és magyar barátai

Matthaeus Dresser (Drescher) lipcsei egyetemi tanár magyar kapcsolataival irodalmi és művelődéstörténeti szakirodalmunk eddig nemigen foglalkozott, egyedül Keserű Bálint említi a nevét, mint aki szerepel Újfalvi Imre album amicorumában.¹ Ennél azonban jóval többet is fel lehet deríteni róla, Újfalvival való találkozása ugyanis nem egyedi eset, rajta keresztül a 16. század második felében külföldön peregrinálók egész csoportjához, s patrónusaikhoz is eljuthatunk. Ennélfogva nem érdektelen számunkra megismernedni azzal az emberrel, aki Melanchthon után és Pareus előtt legtöbbet foglalkozott a németországi professzorok közül Magyarországgal és a magyar diákokkal.

Dresser szegény családból született 1536. augusztus 24-én Erfurtban, s iskoláit is szülővárosában végezte.² 1599-ben lett magister az erfurti egyetemen, majd ugyanott rövid idő múlva a görög, latin, retorika és dialektika tantárgyak professzora. 1566-ban mint dékán megreformálta az ottani oktatást. 1574-ben meghívták a jénai egyetem retorikai tanszékére (Justus Lipsius helyébe!), székfoglaló beszédét ki is nyomtatták, de végül mégsem lépett hivatalba – nem lehetetlen, hogy a beszédében hangoztatott korai irénikus eszmék váltak ennek akadályává. 1575-től 1581-ig a meissenai hercegi iskola rektora volt, majd 1581-től – noha Wittenbergbe is hívták – a lipcsei egyetemen lett a görög és latin nyelv, valamint a történelem professzora, s haláláig ott is maradt. 1607. október 5-én halt meg, Lipcsében az egyetemi templomban, az un. Paulinerkirche-ben temették el.³ Arcképe ma is látható a lipcsei Egyetemi Könyvtárban.

Elsősorban történész volt, de minden általa tanított tárgyat kiválóan ismert, a kézikönyvek a 16. század egyik utolsó humanistájának nevezik, mint ilyen természetesen Melanchthon követője volt. Érdekes, hogy – ha meg is fordulhatott

¹Keserű Bálint, *Vallási-ellenzéki törekvések a magyar késő-renaisszánszban*, Kandidátusi értekezés, Szeged, 1973. 77–78.

²Életrajzáról lásd: *Neue Deutsche Biographie*, 4. Band, Berlin 1959. 112. *Allgemeine Deutsche Biographie*, 21. Lieferung, Leipzig, 1876. 398–401. Johann August Müller, *Versuch einer vollständigen Geschichte der Chursächsischen Fürsten- und Landschule zu Meissen*, II. Band, Leipzig, 1789. 61–85. Christian Gottlieb Jöcher, *Allgemeines Gelehrten-Lexikon*, Zweiter Theil, D–L, Leipzig, 1750. 218.

³Sírja ma már nem látható, a második világháborút viszonylag sértetlenül átvészelt templomot ugyanis az ötvenes évek elején lebontották, így teremtve helyet az egyetem új épületei számára.

rövid időre ott – nem tanult Wittenbergben, s nem is tanított. Érdeklődése igen széles körű volt, írt könyvet Kínáról és Etiópiáról, Európában pedig saját hazáján kívül főleg Lengyelország és Magyarország története foglalkoztatta. Ebből is következett, hogy igen jó kapcsolata volt általában a külföldi diákokkal, s ezen belül is főként a lengyelekkel és a magyarokkal. Már meissenai rektorsága alatt feltűnő volt, hogy igen sok külföldi felkereste az ő idejében az iskolát. Lipcsei évei alatt a kapcsolat jellege, főleg a magyarokkal szemben, átalakult: a wittenbergi helvét irányú coetussal (bursával) vette fel az összeköttetést, mint melanchtoniánus ugyanis velük talált közös hangot, viszont az orthodox lutheránus lipcsei egyetemre beiratkozott magyarországi evangélikus hallgatókkal – túl a szokványos tanár–diák kapcsolaton – nemigen volt baráti viszonyban. Kézírtos hagyatékában, levelezésében témánkba vágó adalékot ezidáig sajnos nem sikerült fellelnem, ezért a továbbiakban elsősorban a nyomtatott művekre támaszkodom.⁴

1584. elején jelent meg Erfurtban és Wittenbergben Dresser egyik népszerű és olvasott műve *De festis et praecipuis anni partibus liber* címmel⁵ – a kötet január elején kelt ajánlása Mágocsy Andrásnak, az egyház és a tudomány jóindulatú támogatójának, Regéc és Torna urának szól. De eme ritka jelenség – külföldi ajánlása magyarhoz – csak a kezdet. Dresser, miután a történeti bevezetésben leírta, hogyan lett Magyarország keresztyénné, üdvözli a megszólított nagybátyját, Mágocsy Gáspárt is, dicséri András erényeit és tudományát, s kijelenti, hogy nagybátyja nyomdokaiba lépve ő is jó patrónusa lett a külföldön peregrináló diákoknak. Fel is sorolja a Mágocsyak alumnusait, ezek: (Kassai) Császár György, Szentmihályi Boldizsár, Tornai (C.) Máté, Debreceni Mihály – közülük különösen az utolsót dicséri, aki egyébként a könyv olvasókhöz szóló bevezetését is írta. Ezentúl üdvözli Dresser a Mágocsy-birtokokon működő prédikátorokat is, Thúri Mátyást, Szegedi Tamást, Beregszászi Jánost, Nagytályai Bertalant és a többieket. Mindezek után következnek a coetus tagjainak üdvözlőversei, a szerzők: Gyulai János, Szikszai Siderius János, Kaposi Ráti György alumnus (Mágocsy Andrásához), Tolnai Fabricius Tamás, Fegyverneki Izsák, Gönci István, Beregszászi Fehér Pál, Nádudvari (B.) Mihály (Dresserhez). A hosszú névsor után megállva nézzük a benne szereplő személyeket.

Mágocsy Gáspár (1514–1587.)⁶

Apja, Porkoláb Márton Gyula várának várnagya volt az enyingi Török család familiárisaként, ő maga 1543-tól szintén Gyula várában tűnik fel mint castellanus,

⁴Hagyatékából Lipcsében semmi sem maradt, viszont a Drezdai Állami Levéltárban (Staatsarchiv Dresden) egy tekintélyes része megtalálható. Kilenc levelét a múlt század végén ki is adták a weimari nagyhercegi könyvtár anyagából (*Neun Briefe von Matthaeus Dresser, Mitgeteilt von Dr. Richard Thiel, Wissenschaftliche Beilage zum Jahresbericht des Kgl. Gymnasiums zu Erfurt, Erfurt, 1897.*) A hozzá írott magyar levelek talán még fellelhetők valahol – a kutatást e téren még nem adtam fel.

⁵Ismerteti: Bucsay Mihály, *Régi magyar könyvek a hallei magyar könyvtárban*, Bp. 1941. 66–67.

⁶Zoványi 383. – OSzKK Fol. Lat. 3151. ff. 13–26. 123^v, 158, 178^r. – OSzKK Fol. Lat. 1486. – TT 1895. 358–370. – Illésy János, *Az Alaghy-család története*, in *Nagy Iván Családtörténeti Értesítő*, Bp., 1899. 137–139. – Melius Péter neki és feleségének ajánlott könyvei: RMNy 194, 213, (259), 280, 196, 205. – RMKT. XVI. sz. 5. k. 374. – Varjas Béla, *Kovácsóczy Farkas feljegyzései és Szegedi Gergely*, in *ItK* 1970. 130. – Szabó András, *Károlyi Gáspár*, Egyetemi doktori disszertáció, Bp., 1981. 61–66.

s 1554-ben a vár kapitánya lesz. Első felesége Patócsy Anna, második felesége a környéken birtokos Massai Eulália. 1559-ben kapja Torna várát és uradalmát a királytól, ettől kezdve főként Északkelet-Magyarországon szerez birtokokat. 1562-ben Bebek Györggyel együtt török fogságba esik, rövidesen kiszabadul, s Eger várának főkapitánya lesz (1563–1567.) Felnőtt gyermek nem marad utána, ezért unokaöccsét, Andrást pártfogolja, sok birtokuk közös. Zálogként az ő kezébe kerül 1573-ban Magyarország legjobban jövedelmező uradalma, a munkácsi, így az ország egyik leggazdagabb embereként hal meg 1587 tavaszán. A reformáció és a 60-as évektől ezen belül a helvét irány legnagyobb támogatói közé tartozott második feleségével, Massai Euláliával együtt, ennek nyomát számos könyvajánlás is őrzi. Kapcsolatban állt Szegedi Gergellyel, Melius Péterrel, Károlyi Gáspárral, s unokaköccsét Wittenbergben taníttatta. Patrónusi tevékenységéről éppen Dresser rajzol hű képet.

*Mágocsy András (1540 k.– 1586.)*⁷

Mágocsy Gáspár bátyjának, a valamikor 1559 előtt elhunyt idősebb Andrásnak a fia, nagybátyja taníttatta. 1559 végén érkezett Wittenbergbe, s 1560. február 13-án iratkozott be az egyetemre, itt ephorusává (tanítójává) fogadta Szikszai Fabricius Balázst, a coetus akkori seniorát, majd vele együtt 1561-ben hazatért. Szikszai ettől kezdve szoros kapcsolatban állt a családdal, annyira, hogy Mágocsy Gáspár 1579-ben még az özvegyét is védelmezte. Mágocsy András életének nagy fordulója volt, amikor 1580 elején feleségül vette nagybátyja gyámleányát, Alaghy Juditot, akinek az örökségéhez tartozott a Serédi Gáspár által egykor Hegyalján összeharácsolt birtokok jó része, köztük Regéc vára, Tállya és Abaujszántó mezővárosok. Nagybátyjával együtt kezdte el építtetni a szintén Alaghy-örökség Pácinban reneszánsz stílusú kastélyukat, amely 1581-re készült el, itt laktában támadta meg 1586 tavaszán a halálos kór, s hiába hozatott Krakkóból orvost, hosszú szenvedés után június legvégén meghalt. Özvegyét a következő év közepén az újonnan feltörekvő Rákóczi Zsigmond vette el feleségül, aki így nemcsak az Alaghy–Mágocsy féle birtokokhoz jutott hozzá, de örökölte a patrónusi szerepkört is, s benne a Dresserrel való kapcsolatot.

A Mágocsyak alumnusai

*Kassai Császár György*⁸

Otthoni tanulmányai után 1571-ben mint sárospataki diákkal találkozunk vele, 1573. június 15-én iratkozott be a wittenbergi egyetemre, tagja lett a magyar coetusnak, s 1576–1577-ben annak seniora is volt. 1577 őszén hazatért és a sárospataki iskolában lett lector, ugyanitt 1579 elejétől pedig rektor. 1584. tavaszától mint sárospataki elsőpap működött, 1586-ban, a nagy pestisjárvány idején halt meg. Művei: Gyászvers Balsaráti Vitus János halálára. üdvözlővers

⁷Nagy Iván, *Magyarország családai ...* 7. k. Pest, 1860. 238–239. – MTT 6. k. 228. – RMK. III. 665. – AZT 1910. 208. – H. Takács Marianna, *A pácini kastély*, in *Művészettörténeti Értesítő*, 1954. 123–130. – ItK 1913. 120–121. – Lásd az előző jegyzetet is!

⁸Zoványi 298. – Szabó G. 76, 136–137. – TT 1898. 730–733. – RMK. III. 655, 658, 665.

Beregszászi Péterhez (Wittenberg, 1576.) – Gyászbeszéd és gyászvers Szikszai Fabricius Balázs halálára (Wittenberg, 1577.) A jelek szerint Mágocsyak által adott támogatás nem volt elég számára, 1577. március 18-án ugyanis egy pénzt kérő levele érkezett Kassára rokonához és pártfogójához, Grotker Jakabhoz.

*Szentmihályi Boldizsár*⁹

1565. szeptember 1-én iratkozott be a wittenbergi egyetemre, tagja lett a magyar coetusnak is. 1568. szeptember 1-én aláírta a coetus szentháromságról szóló hitvallását, ettől kezdve nyoma vész. Legközelebb 1580. július 22-én találkozunk vele, mint a Mágocsy-birtok Tállya elsőpapjával, itt 1583 végén vagy 1584 elején valószínűleg meghalt, utódja 1584. áprilisától Károlyi Gáspár lett. Mivel a 70-es évekből nincs adatunk a tállyai prédikátorokról, elképzelhető, hogy már korábban is itt szolgált. Irodalmi működéséről nem tudunk.

*Tornai C. Máté*¹⁰

1572. január 12-én iratkozott be Wittenbergben, tagja lett a magyar coetusnak, 1574. augusztus 8-tól 1576 tavaszáig a coetus seniora volt. Az egyetlen további adat róla 1580. augusztus 7-éről való, mint a Szatmár vármegyei Óvári prédikátoráról (talán 1579-től 1587-ig). Irodalmi működéséről nem tudunk. A neve után ítélve a Mágocsy-birtok Torna szülöttként lett a birtokosok alumnusa.

*Debreceni Mihály*¹¹

1581. július 15-én iratkozott be Wittenbergen és 16-án lett a coetus tagja. Egyetlen további adatunk szerint 1594. november 26-án Miskolcon volt prédikátor, feltételezhetően 1596-ban a mezőkeresztesi csata után az egész vidéket elpusztító töröknek esett áldozatul és semmiképpen sem azonosítható az 1620-as években felbukkanó Debreceni Mihállyal. Tehetségét nemcsak Dresser dicsérte, hanem a fontos szolgálati hely, Miskolc is mutatja. Említett előszaván kívül egy üdvözlőverse maradt ránk, melyet Kaposi Ráti György Mágocsy Andrást dicsőítő költeményhez írt. (Wittenberg, 1584.)

*Kaposi Ráti György*¹²

Neve ugyan az üdvözlőversírók között szerepel, de az ott álló *alumnus* megjelölés alapján inkább ide sorolható.

1583. október 26-án lett a wittenbergi coetus tagja, és november 3-án iratkozott be az egyetemre. 1588. szeptember 1-től 1591. augusztus 22-ig szülőhelyén, Nagykaposton prédikátor, majd 1594-ben Benén, 1612-ben pedig Nagybégányban bukkan fel, mindkettő Bereg vármegyében fekvő helység. Egyetlen nyomtatásban fennmaradt munkája – itteni üdvözlőversén kívül – egy Mágocsy Andrásához írt költemény. (Wittenberg, 1584. szeptember 4.)

⁹ AAV. II. 89. – Szabó G. 39, 135. – MPEA. XIII. 136. – Zoványi Jenő, *Mettől meddig volt Károlyi Gáspár tállyai pap, és meddig gönci?* in *Protestáns Szemle*, 1934. 369–370.

¹⁰ AAV. II. 303. – Szabó G. 137–138. – MPEA. XIII. 100.

¹¹ AAV. II. 299. – Szabó G. 89, 140. – MPEA. XIII. 42. – RMK. III. 735.

¹² AAV. II. 317. – Szabó G. 140. – MPEA. XIII. 30, 33, 116. – RMK. III. 735.

A Mágocsy-birtokokon működő prédikátorok

*Thúri Mátyás*¹³

Thúri Farkas Pál öccse, 1566. július 30-án iratkozik be a wittenbergi egyetemre, s tagja lesz a magyar coetusnak. Ugyanazon év október 14-én a genfi egyetemre iratkozik be, majd 1568 tavaszán visszatér Wittenbergbe, szeptembertől pedig Heidelbergben találjuk. Hazatérése után 1572 tavaszától a debreceni iskola rektora, majd 1575-től, bátyja helyére lépve, Abaújszántón prédikátor (Alaghy Judit, később Mágocsy András és Rákóczi Zsigmond felesége birtokán). Itt halt meg valamikor 1588. után. Svájci teológusokkal levelezett, s a jelek szerint valamilyen formában részt vett a vizsolyi Biblia létrehozásában, ugyanis a 80-as években Bártfán tárgyalta annak kinyomtatása érdekében.

*Szegedi Tamás*¹⁴

1569. május 3-án lett a wittenbergi magyar coetus tagja, s 30-án iratkozott be az egyetemre. 1571. április 24-én aláírta a coetus új törvényeit. Hazatérte után 1577–1578-ban Korláton prédikátor, de valószínűleg már korábban is, ez esetben 1575-ből a könyvtárjegyzéke is ismert. 1579. augusztus 22-től Munkácson (Mágocsy Gáspár zálogbirtokán) prédikátor, az utolsó itteni adat róla 1582. november 20-áról való, de feltehetően 1586–1590-ig itt van. 1590-től 1598-ban bekövetkezett haláláig Tállyán elsőpap, ugyanitt 1592-től az abaúji egyházmegye esperese Károlyi Gáspár utódaként. Irodalmi működéséről nincs adat, nem összetévesztendő azzal a Szegedi Tamással, aki Nagytályán és Szendrőn működött ugyanebben az időben.

*Beregszászi János*¹⁵

1567-ben a kolozsvári iskola tanulója, 1568. augusztus 30-án iratkozik be a wittenbergi egyetemre, s ugyanaznap lesz a coetus tagja is, két nap múlva szeptember elsején aláírja a coetus szentháromságról szóló hitvallását, s kinn van még 1569-ben is. 1578. szeptember 1-én a Bereg vármegyei Nagybégány prédikátoraként bukkan fel utoljára, Dresser előszava szerint még 1583-ban is élt és működött valamelyik (bereg) Mágocsy-birtokon. Művei: Üdvözlővers tanárának, Károlyi Péternek művéhez (Kolozsvár, 1567.) – görög nyelvű esküvői köszöntő vers volt tanárához, Károlyi Péterhez (Wittenberg, 1569.) Nem azonosítható a később felbukkanó Beregszászi János nevű prédikátorral.

*Nagytályai Bertalan*¹⁶

A wittenbergi és heidelbergi anyakönyvekben nincs nyoma, 1576 és 1578 között kis megszakítással Gyöngyösön prédikátor, Dresser előszava szerint 1583-ban valamelyik Mágocsy-birtokon működött. Irodalmi működéséről nem tudunk.

¹³Zoványi 636. – Szabó G. 56, 136. – MUH. II. 48. – RMNy 854. f.3v.

¹⁴AAV. II. 161. – Szabó G. 46, 136. – TKAKM 1913. 155. – MKSz 1911. 310–312. – MPEA. XIII. 33. – Zoványi Jenő, *A magyarországi protestantizmus 1565-től 1600-ig*, Bp., 1977. 168.

¹⁵RMNy 236. – AAV. II. 147. – Szabó G. 39, 136. – MPEA. XIII. 33. – RMK. III. 591.

¹⁶MPEA. XIII. 54.

A Mágocsy Andráshoz írt üdvözlőversek szerzői

*Gyulai János*¹⁷

1582. július 17-én iratkozott be Wittenbergben, a coetus anyakönyvében nincs meg a neve. 1586-ban Debrecenben volt rektor, 1599-ban Váradon. 1596-ban két tallért küldött a coetusnak. 1586-ban gyászverseket írt Félégyházi Tamás halálára, s annak posztumusz Újszövetség-fordításba üdvözlőverset az olvasóhoz (Debrecen 1586) 1599-ben Debrecenben egy azóta sajnos elveszett imádságoskönyvet jelentett meg *Hárfák hárfája* címmel. Itteni szereplése talán a Mágocsyak partiumi birtokaival hozható összefüggésbe, noha Gyulai János egészen kis gyermek lehetett, amikor Gyula vára 1566-ban török kézre került, arra az időre már végképp nem emlékezhetett, amikor Mágocsy Gáspár volt annak kapitánya.

*Szikszai Siderius János*¹⁸

1583. május 9-én lett a wittenbergi magyar coetus tagja és 14-én iratkozott be az egyetemre, 1583. augusztus 24-től 1584. augusztus 27-ig a coetus seniora volt. Hazatérve 1584 őszétől 1585 tavaszáig Kassán volt magyar prédikátor, ezután közvetlenül Tarcabra ment, s itt maradt 1599 elejéig. 1598 elejétől Szegedi Tamás utódaként az abaúji egyházmegye seniora is 1604-ig. Közben 1599-től 1608. augusztus 31-én bekövetkezett haláláig Szepsiben prédikátor. Wittenbergben 1586-ban gyászverse jelent meg, üdvözlőverset írt Tolnai Fabricius Tamás evangélikusok elleni vitairatához (Vizsoly, 1594.), s előszót Gönci István hasonló művéhez (Vizsoly, 1599.) 1597-ben jelent meg először Debrecenben gyermekek számára írt népszerű katekizmusa, s a 17. századi énekeskönyvekben három magyar nyelvű egyházi éneke is szerepel.

A Dresserhez írt üdvözlőversek szerzői

*Tolnai Fabricius Tamás*¹⁹

1581. október 25-én iratkozott be Wittenbergben, s ugyanaznap lett a coetus tagja, 1584. augusztus 27-től 1585. augusztus 4-ig a coetus seniora volt. 1587 körül tért haza, 1591–1594 között Thököly Sebestyén udvari papja volt Késmárkon, majd 1595 elejétől Sárospatakon lett elsőpap. Csaknem két évi betegeskedés után 1599. február 2-án halt meg. Két vitairatot jelentetett meg az evangélikusok ellen (Vizsoly, 1594, 1597), ezen kívül még két üdvözlőverse és egy gyászverse maradt fenn. Élete végén sikertelenül próbálta hazahívni Szenci Molnár Albertet sárospataki rektornak.

¹⁷AAV. II. 308. – RMNy 583, 584, 856. – Szabó G. 82.

¹⁸Zoványi 542–543. – AAV. II. 313. – Szabó G. 140. – RMNy 756, 801, 863. – RMK. III. 754. – RMNy 1107, 1205, 1625, 1438, 1595.

¹⁹Zoványi 645. – AAV. II. 302. – Szabó G. 140–141. – RMNy 756, 814. – RMK. III. 716, 754, 813. – Szenci Molnár Albert válogatott művei, Bp., 1976. 489–491, 493, 559–560.

*Fegyverneki Izsák*²⁰

Korai halála ellenére talán a legjobb koponya az összes említett és említendő személy közül. Sárospatakon tanult, majd 1581. október 25-én beiratkozott a wittenbergi egyetemre, s ugyanazon a napon tagja lett a magyar coetusnak. 1585. április 11-én már Heidelbergben találjuk, itt április 18-án a teológiai fakultásra is beiratkozott. Ezután több helyen is járt, majd 1586-ban Heidelbergből tért haza. 1586-tól 1588-ig a sárospataki iskola lektora, majd 1588-tól rektora volt, 1589. december 7-én halt meg. 1586-ban jelent meg egyetlen műve, a teológiai témájú *Enchiridion locorum communium* ... Ecsedi Báthori Istvánnak ajánlva, ez a könyv annyira sikeres lett, hogy gyors egymásutánban tizennégyszer adták ki, többek között Londonban is. Ezen kívül már csak két üdvözlővers maradt utána.

*Gönci István*²¹

Debrecenben tanult, majd Wittenbergben 1582. július 12-én lett a coetus tagja és 17-én iratkozott be az egyetemre. 1584. október 21-én már Heidelbergben volt, ahol november 13-án a teológiai fakultásra is beiratkozott. 1591 augusztusától Göncön lett elsőpap a halálos beteg Károlyi Gáspártól véve át a hivatalt, s valamikor 1601 és 1607 között halt meg ugyanitt. Üdvözlőverse van Fegyverneki Izsák *Enchiridionja* mellett (Basel, 1586.), itthon vitairatot jelentetett meg az evangélikusok ellen (Vizsoly, 1599.)

*Beregszászi Fehér Pál*²²

1581. február 24-én lett a wittenbergi magyar coetus tagja, s február 28-án iratkozott be az egyetemre. Prédikátorságának állomásai: A Szatmár melletti Németi (1591. október 26. – 1592. szeptember 30.), Sajóvámos (1597. augusztus 12. – 1599. október 14.), Alsóvadász (1600. november 13. – 1603. június 4.), Aszaló (1606. november 20. – 1613. november 12.), Diósgyőr (1622. augusztus 11. – 1627. november 6.) Irodalmi működéséről nincs adat, itteni szereplése összefüggésben lehet azzal, hogy a szülővárosa, Beregszász, Mágocsy Gáspár birtoka volt.

*Nádudvari B. Mihály*²³

1582. július 12-én lett a wittenbergi magyar coetus tagja, s 17-én iratkozott be az egyetemre, egyetlen gratuláló versét ismerjük (Wittenberg, 1582., Tolnai Fabricius Tamással együtt), 1584 után eltűnik a szemünk elől.

A *De festis* ...-ben szereplő és itt felsorolt személyeken kívül még ugyanezen 1584-es évben újabb dokumentumával találkozhatunk Dresser magyarok iránti érdeklődésének: december 22-i kelettel fennmaradt Dudith Andrásnak egy hozzá írt levele.²⁴

²⁰Zoványi 191. – AAV. II. 302. – Szabó G. 140. – MUH. II. 116, 550. – RMK. III. 734, 744, 745.

²¹Zoványi 221. – Szabó G. 140. – MUH. II. 113, 550. – RMNy 863. – RMK. III. 745.

²²AAV. II. 303. – Szabó G. 140. – MPEA. XIII. 9, 38, 45, 105.

²³AAV. II. 308. – Szabó G. 140. – RMK. III. 716.

²⁴Idézi: Samuel Benjamin Klose, *Neu Litterarische Unterhaltungen*, Breslau, 1774. 467. – Az MTA Irodalomtudományi Intézetében lévő Dudith-nyilvántartásban is csak ez a levél szerepel.

A magyar coetussal fenntartott szoros és folyamatos kapcsolatának további jele az az eddig ismeretlen, 1585-ből származó hungarika (RMK. III.), melyet az egykori lipcsei Városi Könyvtár (ma az Egyetemi Könyvtárban) kéziratai között találtam. Ez egy róla készült fametszet egy olyan kötetben, melyben 16–17. századi tudósok arcképei találhatók.²⁵ Az egy lapos nyomtatványnak főként a szövege figyelemre méltó, a kép fölött ez olvasható: *Effigies Matthaei Dresseri, Oratoris, Philosophi, et Medici, utriusque Linguae, et historiarum Professoris in Acad[emia] Lips[iensi]*. A kép alatti latin disztichon:

*Picta tabella refert faciem: sed scripta diserta
Dresseri mentem judiciumque docent.
Insignis pietate, gravis virtute, fideque
Mazimus, est studiis clarus, et arte potēns,
Veri flagrat amore, subest constantia dictis:
Blanditias mundi spernit, et ille minas,
Recta docet, confutat falsa, sophismata pellit,
Pugnat pro scriptis, Magne PHILIPPE, tuis.
Anno Christi 1585.
And[reas] Carol[ius] Ung[arus]
Wittebergae apud Martinum Brunonem.*

A nyolc sor közül csak az utolsó hordoz fontos információt: a magyar coetus újabb kiemelkedő tagja Dressert mint Melanchthon (a csupa nagy betűvel írt PHILIPPUS) követőjét tiszteli, ez az összekötő kapocs közöttük.

Ezek után lássuk, mit tudunk a szerzőről.

*Károlyi András*²⁶

1584. június 28-án lett a wittenbergi magyar coetus tagja, s július 6-án iratkozott be az egyetemre. 1585. augusztus 4-től 1586. augusztus 31-ig a coetus seniora volt, 1586. szeptember 23-án pedig már Heidelbergben találjuk. Hazatérése után 1588-tól Fegyverneki Izsák tanártársa volt Sárospatakon, majd Fegyverneki halála után 1589-től rektor volt 1592-ig. 1593-ban Gyulafehérvárott lett elsőpap, és itt halt meg 1594-ben. Laskai Csókás Péter *De homine* ... című művéhez olvasónak szóló előszót és üdvözlőverset írt (Wittenberg 1585.), egyik szerzője volt a coetus által kiadott gyászvers-kötetnek (Wittenberg, 1587 k.) s az ő üdvözlőverse is helyet kapott Fegyverneki Izsák *Enchiridion*jában (Basel, 1586.)

Az 1586-os évből Dressernek egy újabb megnyilatkozása áll a rendelkezésünkre: *Isagoges historicae*... című művének első részét a változatosság kedvéért most Mágocsy Gáspárnak ajánlotta (Lipcse, 1586.)²⁷ Az 1586. január 15-én kelt ajánlás

²⁵ *Imagines virorum doctorum saec. XVI. et XVII. ligno et aeri incisae*, Universitätsbibliothek Leipzig, Rep. III. fol. 19. f. 164°. (A kötet többek között Jeszenszky János arcképét is tartalmazza) – Közlés egy berlini példány alapján: *The German Single Leaf Woodcut 1550–1600*. Volume 1. A–J. A pictorial Catalogue by Walter L. Strauss, Abaris Books Inc. New York, 1975. 131.

²⁶ Zoványi 295. – AAV. II. 323. – Szabó G. 140. – MUH. II. 128. – TT 1893. 121. – RMK. III. 744, 745, 766.

²⁷ Apponyi Sándor, *Hugarica* 514/1.

annyiban nyújt új információt, hogy elmondja: Mágocsy Andrással ő levelező kapcsolatban áll, másrészt azt is közli: Mágocsy Gáspárt csak volt alumnusai elbeszéléséből ismeri, akik most már prédikátorok és tanítók. Az itt említett volt alumnusok: Debreceni Mihály, Fegyverneki Izsák (életrajza kiegészítendő ezzel az adattal), Kaposi Ráti György, Kálmáncsehi Pál – közülük eddig csak az utolsóval nem foglalkoztam.

*Kálmáncsehi (vagy Kálmáncsai) Pál*²⁸

1585. május 28-án lett a wittenbergi coetus tagja és június 8-án iratkozott be az egyetemre. Még 1586. augusztus 10-én is ott volt, majd ugyanezen év őszétől a sátorlajújhelyi iskola rektora lett, s itt működött 1587-ben is. 1588 körül Tállyán lett másodpap (Szegedi Tamás mellett), s magas végzettsége ellenére még 1623. augusztus 4-én is e hivatalban volt. Irodalmi működéséről nincs adat.

A következő évben, 1587-ben újabb magyarnak szóló ajánlás született: az *Isagoges historicae* ... következő részének („millenarius quintus”, Lipcse 1587.) ghymesí Forgách Mihály báróhoz címzett ajánlása, mely 1587. augusztus 8-án kelt.²⁹ Dresser meg is indokolja, miért neki ajánlja művét: az ő leveléből értesült Mágocsy Gáspár haláláról (mint írtuk 1587 tavaszán halt meg), de nem tudta biztosan, ki lett az örököse, így esett a választása a tudós ifjúra. Forgách 1587-től 1589-ig Wittenbergben tartózkodott, tagja volt a magyar coetusnak is, Dresserrel való levelező viszonya újabb adalék különlegességekben amúgy is bővelkedő életrajzához.³⁰ Még egy érdekesség ebből az előszóból: Dresser röviden leírja Mágocsy Gáspár életrajzát is, s őt a becsületes de tanulatlan katonát szembeállítja Forgách Mihállyal, a tudóssal.

Ismét egy év, ismét egy ajánlás. 1588-ban jelent meg Wittenbergben a *De festis* ... második kiadása,³¹ ebben a Mágocsy Andrásához intézett ajánlásán kívül még egy ajánlólevél található ifjabb Mágocsy Gáspárnak, András fiának címezve. Róla csak annyit tudunk, hogy ekkor 7 éves volt, s hogy még 1595-ben is élt, nem sokkal ezután azonban meghalt. (A nagykorúságot csak egy évvel fiatalabb öccse, Ferenc érte meg.)³² Ebben az előszóban Dresser újra említi Mágocsy Andrással való levelezését, hozzátéve, hogy partnere nagyon hálás volt az első kiadás ajánlásáért, s hogy sűrűn leveleztek. S természetesen hangot kapott a Mágocsy András elhunytá fölöött érzett gyász is, mint már említettem, 1586. júniusának végén halt meg.

A két Mágocsy halála és pártfogoltjaik hazatérte után is igyekezett Dresser tovább ápolni kapcsolatait a coetus tagjaival, de a Mágocsy-birtokok kezelőjével és Munkács új urával, Rákóczi Zsigmonddal is kereshette az összeköttetést, ennek jele, hogy prózai búcsúztatót írt a Wittenbergből hazainduló Tolnai Garai Jánost

²⁸AAV. II. 330. – Szabó G. 74, 141. – RMKT. XVII. sz. 2. 285. – MPEA. XIII. 136.

²⁹Apponyi Sándor, *Hungarica* 514/2.

³⁰Erről lásd: *Forgách Mihály és Justus Lipsius levéltárája*, Közzéteszi az MTA Irodalomtudományi Intézete Reneszansz-kutató Csoportja, Magyar Iparművészeti Főiskola, Bp., 1970.

³¹Lásd: Bucsay Mihály, i. m. 67. – Azonos a lipcsei harmadik kiadással.

³²Illéssy János, i. m. 138.

útrabocsájto nyomtatványba (Wittenberg, 1589.),³³ aki Rákóczi Zsigmond alum-nusa volt.

*Tolnai Garai János*³⁴

1587. november 4-én lett a wittenbergi magyar coetus tagja, s 17-én iratkozott be az egyetemre, a szóban forgó nyomtatvány szerint 1589-ben indult haza. Valószínűleg ő az a Tolnai János, aki 1589-ben Csorba István tanártársa volt a debreceni iskolában, ettől fogva azonban nyomavész, az 1600-tól feltűnő Tolnai Jánossal nemigen azonosítható. Ő volt a harmadik azok közül, akiket Rákóczi Zsigmond külföldön taníttatott, irodalmi működéséről nincs adat.

Az említett búcsúztató mellett is ott áll néhány coetustag verse, ezek: Thúri Márton, Liskai Demeter, Szamosközi András, Debreceni Tankó Miklós, Tasnádi R. Mihály, velük azonban már nincs kimutatható kapcsolata Dressernek. Ez lett az utolsó nyomtatott dokumentuma magyarokkal való összeköttetésének, ennek részben a Mágocsy halála az oka, részben az, hogy a 80-as évek végén, 90-es évek elején Magyarországon és Wittenbergben is kiéleződtek a lutheránus-helvét ellentétek, egészen addig, hogy, mint láttuk, többen az említettek közül lutheránus-ellenes vitairatokat jelentettek meg. (Tolnai Fabricius Tamás, Gönci István) Az összekötő kapocs, a melanchthonizmus azonban továbbra is megmaradt, csupán a kapcsolat redukálódott arra, hogy az újabb nemzedék, az előző tanítványai, egészen haláláig felkeresték Dressert peregrinálásuk közben. Ez az oka, hogy két korai album amicorumban, amely magyar nemzetiségű diák tulajdonában volt, megtalálható a neve. Az első, mint cikkem legelején említettem, Újfalvi Imrée, aki Sárospatakon Károlyi András és Fegyverneki Izsák tanítványa volt,³⁵ ő 1593. május 8-án járt ott;³⁶ a második Miskolci Csulyak Istváné, aki Fegyverneki Izsáktól tanult Sárospatakon, Kálmáncsehi Páltól Sátoraljaújhelyen, s valószínűleg Tolnai (Garai) Jánostól Debrecenben,³⁷ ő pedig 1603. júliusában.³⁸

Útinaplójában, a *Diarium apodemicum*ban is megörökítette ezt a találkozást egy lapszéli jegyzetben: *Lipsiae apud Dn. Matthaeum Dresserum potu excepti et colloquio venerandi senis per duas horas recareati*. – Lipcsében Matthaeus Dresser itallal fogadott minket (ti. Miskolcit és Thököly Miklóst), s felfrissültünk a tiszteltre méltó öreggel való két órás beszélgetés alatt.³⁹

Összegzésképpen elmondhatjuk, hogy Dresser magyar kapcsolatai 1583-tól 1589-ig voltak a legintenzívebbek. Személyesen találkozhatott és levelezett a wittenbergi magyar coetus tagjaival, ezen belül is főként Mágocsy András és Gáspár pártfogoltjaival, s levelezésben állt Mágocsy Andrással. Érdekes egyezéseket mutatnak a vele kapcsolatban álló peregrinusok életrajzai, többségük később

³³RMK. III. 799. – A nyomtatványt sajnos nem volt módomban látni, egyetlen megmaradt példánya ugyanis Marosvásárhelyen van, s Magyarországon tudomásom szerint nincs róla másolat.

³⁴AAV. II. 353. – Szabó G. 142. – RMKT. XVII.sz. 2. 285. – RMK. III. 783. Ajánlás.

³⁵Zoványi 608. – Újfalvi mint collaborator 1587-től a tanári munkában is segített nekik.

³⁶OSzKK Oct. Lat. 150. f. 213°.

³⁷RMKT XVII. sz. 2. 285.

³⁸JAKÓ Zsigmond, *Miskolci Csulyak István peregrinációs albuma*, Szeged, 1972. 67. Irodalomtörténeti dolgozatok 71.

³⁹OSzKK Oct. Lat. 656. f. 42°.

az abaúji esperességben működött, vagy Sárospatakon lett tanár és prédikátor. Valóságos „elveszett nemzedék” ez, jó részük korán meghalt, s nem érte meg a századfordulót, s csak egyiküknek, Fegyverneki Izsáknak sikerült a kor mértéke szerint maradandóbbat alkotni, azt is külföldön. Ezzel szemben tanítványaiknak, közte Újfalvi Imrének és Miskolci Csulyak Istvánnak továbbadták, amit tudtak, ők lettek az utolsó későhumanista nemzedék útnak indítói.

Dresser Magyarország iránti érdeklődése természetesen nem szűnt meg az 1580-as évek után sem, főként a 15 éves háború eseményei izgatták, annak kitörésekor röpiratot írt, visszatekintve az oszmán birodalom keletkezésére és terjeszkedésére.⁴⁰ Később fellelkesülve Székesfehérvár visszafoglalásán (ismerte ennek jelképes jelentőségét!) ezt egy külön beszéddel üdvözlölte.⁴¹ Élete vége felé még egy magyarországi vonatkozású művet írt: az Ungnad-család történetét, részletesen kitérve a nálunk letelepedett Kristófra, feleségére Losonczy Annára, lányukra és annak leszármazottaira.⁴²

Dresser itthoni hatását mutatja sűrű megjelenése régi könyvjegyzékeinkben. Miskolci Csulyak Istvánnak például megvolt a *De festis...*, az *Isagoges historicae...* két kötete és egy 1600-ban megjelent retorikája.⁴³ De, találmra kiválasztva egy 17. századi protestáns könyvtárat, éppúgy megtalálható a *De festis...* az 1687. augusztusában Caraffa által kivégeztetett Féja Dávid könyvei között is.⁴⁴ Ugyanígy szinte mindegyik nagyobb könyvtárunkban megvan ma is néhány Dresser mű, tanulságos lehetne ezek possessorbejegyzéseit is átnézni.

További feltárára vár még a mindvégig lutheránusnak megmaradó Dresser kapcsolata a szászországi kryptokálvinizmussal (1586–1591.), s ennek hatása magyar összeköttetéseire. Ugyanígy azt a nemzetközi későhumanista kapcsolatrendszer is alaposabban meg kell ismernünk, amelynek egyaránt részese volt ő, Dudith András, a wittenbergi magyar coetus, a sárospataki iskola és Mágocsy András.⁴⁵

II.

Ambrosius Lam Sebestyén levele Máriássy Zsigmondhoz

(Későhumanista-újsztoikus kör a Szepességben az 1590-es években)

A címben megjelölt levelet a Máriássy család márkusfalvi levéltárának misszilisei között találtam.⁴⁶ Noha a levéltárat haszonnal forgatta már Schulek Tibor is,

⁴⁰*De bello Turcico*, Lipsiae, 1593.

⁴¹*Gratulatio de recuperata Alba Regali*, Lipsiae, 1600.

⁴²*Ungnadische Chronika*, Leipzig, 1602. 100.

⁴³RMKT XVII. sz. 2. 343, 344, 345.

⁴⁴Iványi Béla, *Féja Dávid könyvtára*, in TKAKM 1912. 105. – Ezek csak kiragadott példák, Dresser-könyvek a 16–17. század csaknem minden nagyobb magyarországi könyvjegyzékében előfordulnak.

⁴⁵Tanulmányom első szövegváltozata 1982. márciusában készült el. Azóta írt publikációimban részletesen foglalkozom Mágocsy Gáspárral és Andrással, a sárospataki iskolával, s továbbra is hasonló irányban kutatok. Újabb eredményeim azonban a cikk kereteit szétfeszítették volna, ezért annak eredeti szövegén csak a legszükségesebb esetekben változtattam. (1988)

⁴⁶OL P 1194. 1. cs., 1570–1590-es évek.

kiadva innen többek között Bornemisza Péter leveleit,⁴⁷ úgy látszik az anyag átnézését befejezte a Bornemisza halála éve körüli dátumoknál. Ezután is tartalmaz pedig értékes egyház- és művelődéstörténeti adatokat, melyeket érdemes volna feldolgozni.

A levél szövege a következő:

Kívül: Et genere et virtute Nobilissimo Domino Sigismundo Mariaschi de Markuschfalwa etc. Domino et fautori exoptatissimo et multis nominibus plurimi faciendo.

Salve. Dabis, ut spero, Nobilissime Domine Sigismunde, pro humanitate tua mihi veniam quod gemina petitione tibi molestus fuerim. Ac ad epigramma quod attinet, ut in excusatione tua libentissime acquiesco, ita virum optimum, qui hortum medicum excolit, eidem locum daturum esse confido. <Ad> Quo ad consignationem locorum ad emendandam tabulam chorographicam Ungariae necessariorum, non arbitror requiri, ut minuti quique pagi, quales sunt, qui peculiaria templa, peculiaria indicia non habent, annotentur. Satis enim esse puto si celebriorum tantummodo nomina describuntur, et quidem addita aliqua circumstantia, verbi gratia si in ripa alicujus fluvii, vel radice montis siti sint, atque ita uno labore montium et fluviorum nomina consignari possent. Fiat ergo hac in re quod absque molestia tua fieri poterit. Si quid impetravero, non dissimulato apud virum optimum, qui laborem corrigendi tabulam Ungariae in se recipere cogitat, cui officium hoc acceptum referre debeat. Justi Lipsii libros politicos comparavi quidem. Sed eos nunc apud se habet Dominus Krausius. Ubi is restituerit libentissime eorum tibi copiam faciam. Interea mitto, <si forte> ejusdem de constantia libros duos si forte eos antea non vidisti, quorum lectionem tibi praesenti rerum tuarum statu non injucundum fore puto. Additurus fueram ejusdem epistolam ad dominum Monavium postquam ex istis partibus in patriam redierat, scriptam. Sed hoc tempore inter alias chartas reperire non potui. Duditii orationem in concilio Tridentino ante viginti duos annos cum admiratione legi. Ab eo tempore non semel optavi, ut eam relegere possem. Sed exemplum nullum nancisci potui. Habui ejusdem <exempl> scriptum de cometis. Id Jacobo Pribicero cum utendum dedissem, nunquam recepi. Eo enim Cassoviae mortuo nescio quo devenit. Plura jam non licet. Vidit enim famulus tuus, quam varie praeter ordinarias officii occupationes distractus fuerim. Dabis itaque veniam si expectationi tuae non per omnia satisfactum a me est et divinae pro lectioni commendatus bene feliciterque valetis. E patria mea die juxta novum παρασκευης Anno 1595.

Generositati tuae omni officio ac studio addictissimus

Sebastianus Ambrosius

⁴⁷Schulek Tibor, *Bornemisza Péter*, E.p., 1939. 372-374.

A levél megértéséhez szükséges alaposabban szólnom a benne szereplő dolgokról és személyekről.

A levélíró, Ambrosius Lam Sebestyén élete jól ismert,⁴⁸ 1583 őszétől 1600-ban bekövetkezett haláláig Késmárkon volt elsőpap Thököly Sebestyén patronátusa alatt. Nevét elsősorban az ún. kryptokálvinisták (akiknek vezéralakja volt) és az orthodox lutheránusok közötti hitviták tartották fenn, ez a levél is figyelmeztet azonban tevékenységének és szellemiségének egy nem kevésbé fontos oldalára: a korban igen magas színvonalon álló műveltségére.

A levél címzettjéről, márkusfalvi Máriássy Zsigmondról már kevesebbet írtak.⁴⁹ 1569. október 9-én született, otthoni iskolázása után 1585-ben Sárospatakon találjuk, ekkor itt Thoraconymus Mátyás volt a rektor,⁵⁰ s ugyanekkor, 1584–1585-ben az ifjú Petki János is itt tanult.⁵¹ Hiába ellenezte özvegy édesanyja, Sigher Anna, Máriássy Zsigmond Patakról külföldre ment, kíséreléssel, újfalusi Péchy Zsigmonddal, valamint Forgách Mihállyal és Krakкаи Demeterrel együtt először a strassbourgi akadémiát kereste fel,⁵² majd ők négyen ismét együtt iratkoztak be 1587. júliusában a wittenbergi egyetemre,⁵³ s augusztus 3-án a magyar coetus tagjai lettek.⁵⁴ az ő nevükkel találkozunk még ez évben Forgáchnak a peregrinációról írott híres beszéde mellett, a három másik és Csanádi János írta hozzá az üdvözlőverseket,⁵⁵ s ugyanők négyen búcsúztató verset írtak több más társukkal együtt 1588. január 22-én, amikor említett társuk, Csanádi János, a coetus seniora hazindult.⁵⁶ Forgách és Máriássy valamint a velük nagyjából egy időben Wittenbergbe érkező Bánffy Ferenc (ephorusa Baranyai Decsi János) nevéhez fűződik a coetus életének legszebb időszaka, az ő pénzük tette lehetővé, hogy a társaság minden eddiginél több nyomtatványt jelentethessen meg.⁵⁷ Máriássy valószínűleg Péchy Zsigmonddal együtt tért haza 1589-ben.⁵⁸

1591-ben már biztosan újra itthon tartózkodott: ekkor vette feleségül Szinyey Merse Erzsébetet, 1592. február 7-én pedig már megszületett az első gyermekük, Zsigmond is. Ettől kezdve szepesi birtokain élt, továbbra is pártfogolva kryptokálvinista irányzatú papjait és a művelődést, egészen 1622. november 15-én bekövetkezett haláláig. Sírköve a múlt század elején még látható volt a márkusfalvi templomban.

A levél végén szó esik Pribicer Jakabról, érdemes róla is néhány szót ejteni, Ambrosius ugyanis kölcsön adta neki Dudith András üstökösről szóló könyvét,⁵⁹

⁴⁸Zoványi 24. – Munkásságának humanista oldala ezidáig feldolgozatlan, levelei (pl. Hugo Blotiushoz, Johann Jakob Grynaeushoz) jórészt kiadatlanok.

⁴⁹Michael Kayser, *Compendium historiae familiae Máriássy de Márkusfalva*, Posonii, 1803. 42. – Iványi Béla, *A Márkusfalvi Máriássy család levéltára 1243–1803.*, Lőcse, 1917. XXI–XXII.

⁵⁰Marton János, *A sárospataki református főiskola története*, Sárospatak, 1931. 80.

⁵¹RMKT XVII. sz. 1. *A tizenöt éves háború, Bocskay és Báthori Gábor korának költészete*, Bp., 1959. 596.

⁵²Michael Kayser, i. m., i. h.; Sírverse is utal a strassbourgi tanulásra.

⁵³AAV. II. 350.

⁵⁴Szabó G. 141.

⁵⁵RMK. III. 769.

⁵⁶RMK. III. 779.

⁵⁷Szabó G. 71.

⁵⁸RMK. III. 798.

⁵⁹Dudith András, *Commentariolus de cometarum significatione ...*, Basileae, 1579. – Új kiadás

melyet amaz nem adott vissza. Pribicer otthoni, besztercebányai tanulmányai után 1575. szeptember 21-én iratkozott be Wittenbergben (egyidőben tanult itt Ambrosiussal!), majd még ugyanezen évben a lipcsei egyetem anyakönyvében találkozunk a nevével. Hazatérve 1577-től Besztercebányán volt rektor, majd 1580. február 29-től Kassán. 1582 őszén betegeskedni kezdett, s még ugyanezen év végén meghalt. Frölich Tamás veje volt,⁶⁰ hitvallása is hasonló volt az apósáéhoz: éppen Meltzer Gergelynek a kryptokálvinisták ellen írt *Confessio*jához szerzett 1578-ban üdvözlőverset.⁶¹ Önálló munkája egy maradt fenn, szintén 1578-ból: leírta az 1577-ben Besztercebányán észlelt üstököst,⁶² nyilván ezirányú érdeklődése miatt kérte kölcsön Dudith művét. Az esetből egyértelműen kitűnik, hogy a tudós, humanista kapcsolatoknak nem állták útját a konfesszionális ellentétek.

Levelünkben Ambrosius egy Magyarország-térkép elkészítésének módszeréről is beszél. Egy ugyanezen év december 9-én kelt, s Bachaček Márton prágai egyetemi tanárhoz írott leveléből tudjuk,⁶³ hogy ez a térkép Bachaček megbízásából készült volna egy meg nem nevezett magyarországi személy irányítása alatt, s hogy ez egy régebben kiadott térkép javított változata lett volna. Ambrosius és köre, köztük Máriássy Zsigmond, nyilván segítőtársként vett volna részt a vállalkozásban. A feltételes múlt idő használata indokolt: a térkép ugyanis sohasem készült el. A megjelenési helyből és időből annyit kikövetkeztethetünk, hogy nagy valószínűséggel Mathias Zyndt térképének negyedik kiadása lett volna, ennek második és harmadik javított kiadása ugyanis Prágában jelent meg 1587-ben és 1594-ben,⁶⁴ talán már e korábbi kiadásokat is Bachaček gondozta.

Ambrosius levelének első olvasásra érthetetlen elejéhez ad kulcsot *dominus Krausius*, azaz Kraus János neve. Ő az 1590-es években Lubló várának és a 13 szepesi városnak volt a provisor, s a jelek szerint egyik pillére volt Ambrosius körének: e levélből tudjuk, hogy éppen Justus Lipsius *Politiorum sive civilis doctrinae libri sex* című művét kölcsönözte tőle. Személyét kiemeli, hogy Bocatius János is több verset írt hozzá,⁶⁵ sőt ő maga is írt egy üdvözlőverset abba a kötetbe, amely Jacobus Monaviushoz írt költeményeket tartalmaz,⁶⁶ s melyet Ambrosius Lam Sebestyén szerkesztett. A könyv szerzői: Máriássy Zsigmond, Pilcius Gáspár, Tolnai Fabricius Tamás (ekkor még Thököly Sebestén udvari papja Késmárkon), szepesi papok, rektorok és állami tisztviselők. Még egyszer hangsúlyozom: a kötet azt a Monaviust üdvözlö, akiről a levélben is szó van; a hozzá írott Lipsius-levelet akarta Ambrosius elküldeni, de nem találta. Ugyanennek a körnek egy másik kiadványa 1595-ben jelent meg Görlitzben,⁶⁷ ez Kraus János 1594. július

magyarul: *Janus Pannonius – Magyarországi humanisták*, Szerkesztette: Klaniczay Tibor, Bp., 1982. 1143–1173. (Fordította: Borzsák István és Mátrai László.)

⁶⁰Zoványi 207, 488.

⁶¹RMNy 407.

⁶²RMNy 408.

⁶³Ambrosius Lam Sebestyén levele Martin Bachačekhez, Késmárk, 1595. december 9., in *Szenczi Molnár Albert naplója, levelezése és irományai*, Kiad. és bev. Dézsi Lajos, Bp., 1898. 91–93.

⁶⁴Borbély Andor, *Zyndt Mátyás nagy haditérképe hazánkról*, in *Hadtörténelmi Közlemények*, 1934. 198, 202.

⁶⁵RMNy 788., 818, 846.

⁶⁶RMK. III. 813. Görlitz 1594.

⁶⁷RMK. III. 854.

5-én elhunyt első feleségének, Walkenstein Annának a halálára írt gyászverseket tartalmaz. Figyelemreméltó, hogy a nyomtatvány címlapja Kraust *vere nobilisnek* nevezi, ez a fogalom egyértelműen a sztoicizmus gondolkörébe tartozik. A szerzők nagyjából ugyanazok, de Máriássy Zsigmond nincs közöttük. Ambrosius előszavából kiderül, hogy Kraus bízta meg őt a könyv összeállításával, a késedelem oka pedig az volt, hogy többen ígértek verset, rájuk várt, de így is néhányan nem tettek eleget ígértüknek. Az előszó kelte 1595. március 24., ez megegyezik levelünk keletkezési dátumával, ugyanis az új naptár szerint nagypéntek 1595-ben március 24-re esett. Így válik világossá a levél második mondata: az *epigramma* Máriássy ígért, de meg nem írt gyászverse Kraus feleségének halálára, a *hortus medicus* a gyászversgyűjtemény (gondoljunk Balassi *Füves kertecskéjére!*), a *vir optimus* pedig, aki ezt a kertet *excolit* (azaz excudit!): Johannes Rhamba, a görllitzi nyomdász, neki kellett volna utólag helyet adnia Máriássy késve érkező epigrammájának. Az értelmezés helyességét támasztja alá a szóhasználat azonossága is: Ambrosius előszava szintén *medicina* néven illeti a vígasztalást.

A tanulság, amit ebből a sokrétű levélből levonhatunk, nem csekély jelentőségű. Először is Ambrosius Lam Sebestyén, Máriássy Zsigmond és Kraus János személyében Justus Lipsius újabb olvasóit és tisztelőit ismerhettük meg az 1590-es évekből. Különösen Ambrosiusnak az a mondata sokatmondó, melyben Máriássy jelenlegi – nyilván valami miatt nehéz – helyzetére való utalással küldi és ajánlja (ha esetleg még nem ismerné) a *De constantiat*. Ez egyben azt is jelenti, hogy sokkal szélesebb réteghez jutott el már ekkor is Justus Lipsius tanítása, mint azt eddig feltételeztük: ide kell sorolnunk a kryptokálvinista és helvét irányú prédikátorok legfelsőbb, humanista műveltségű csoportját is. Ez némileg módosítja Klaniczay Tibor e témában tett alapvető megállapításait.⁶⁸ Noha a sztoicista udvari prédikátorokat ő is megemlíti, főként Ceglédi Jánosról, Ecsedi Báthory István udvari papjáról szólva,⁶⁹ mivel Ambrosius nem udvari pap volt, számolnunk kell a prédikatori elitnek a főuraktól független sztoicizmus-átvételére és befogadására is. Ambrosius Lam Sebestyén gondolkodásában paradox módon jól megfért a hitvallási különbségeket mellőző tudós sztoicista az éveken át elkeseredetten hitvitázó teológussal. A levél által megismerhettünk továbbá egy szepességi művelt kört, melynek energiájából vezető egyéniségeinek korszerű műveltsége ellenére is csak két epigrammakötere futotta (a másodikat már alig tudta Ambrosius összeszedni), tervezett térképkiadási munkálatukból pedig semmi sem lett. Kicsiben mutatja ez az egész magyarországi helyzetet, azt, hogy ezek a társaságok végül is nem voltak életképesek és erősek.

A további kutatás feladata lenne e most megismert kör eddig feltáratlan kapcsolatainak utánajárni: az egyik szál Martin Bachačekhez fut Prágába; a másik Kraus Jánoson és az elzárólagított szepesi városokon keresztül Lengyelországba; a harmadik Máriássy Zsigmondon, Pilcius Gáspáron és Tolnai Fabricius Tamáson keresztül Sárospatakra.⁷⁰

⁶⁸Klaniczay Tibor, *A magyar későreneszansz problémái (Sztocizmus és manierizmus)*, in *Reneszánsz és barokk*, Bp., 1961. 314.

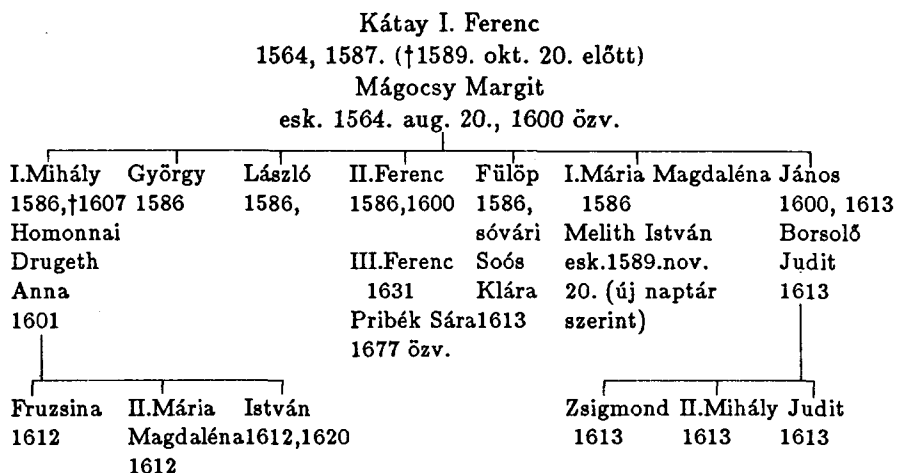
⁶⁹Klaniczay Tibor i. m. 308, 314.

⁷⁰E cikk első szövegváltozatát 1984-ben írtam, azóta ezekről a kapcsolatokról már többet tudok, a részletes feldolgozás azonban csak az idevonatkozó dokumentumok (főként levelek)

III.

A csegekátai Kátay család genealógiája a 16–17. században Kátay Ferentől a család kihalásáig

Az irodalmi és történeti szempontból egyaránt jelentős csegekátai Kátay család belső viszonyai mindeddig tisztázatlanok voltak, a családtörténeti irodalom sem nyújt e téren semmilyen fogódzót. Az *Országos Széchényi Könyvtár* Kézirattára őriz két oklevélregesztákat tartalmazó kéziratot,⁷¹ melyek a Mágocsy–Móricz–Keglevich-féle birtokokról folyó perhez készültek, ezek és még néhány kiegészítő adat alapján megrajzolható a családfa a versszerzőként is ismert Kátay Ferentől a következőképpen:

Kátay I. Ferenc neve először 1563–1564 fordulóján tűnt fel, amikor is katonai helyettese lett a török fogságból nemrég szabadult és egri főkapitánnyá kinevezett Mágocsy Gáspárnak, mint lovaskapitány. Esküvőjét 1564. augusztus 20-án tartotta Egerben Mágocsy Margittal, feljebbvalója unokahúgával,⁷² aki a wittenbergi egyetemről nemrég hazatért Mágocsy András húga volt. Egy magyar nyelvű verset ismerünk tőle 1585-ből,⁷³ 1587-ben még élt, lánya, Mária Magdaléna házasságkötése előtt egy hónappal, 1589. október 20-án azonban már halott volt.⁷⁴

kiadása után következhet. Ambrosiusék Monaviuson és Bachačeken keresztül az európai protestáns későhumanista tudósvilág egymással sűrűn levelező tagjai közé léptek, s itthoni kapcsolataikban valóban elsőrendű szerepe volt Sárospataknak. (1988)

⁷¹ OSzK Kézirattára Fol. Lat. 2201., 3151.

⁷² Szabó János Győző, *Az egri vár főkapitányainak rövid életrajza*, in *Az egri vár híradója*, 17. Eger 1982. 13–14.

⁷³ Varjas Béla, *Külcen régi magyar ének*, in *Magyar Századok*, Bp., 1948. 108–109.

⁷⁴ Kátay Ferenc levele a Szepesi Kamara tanácsosaihoz, Mislye 1587. június 15. OL E 254. Repraesentationes, informationes et instantiae, 1587, június Nro. 26. – Melith István meghívója az esküvőre 1589. november 20-ára Serényi Gábor számára. Céke, 1589. október 20. OL P 707. Zichy család levéltára, 534.cs. 8569. sz.

I. Ferenc fiai közül a legismertebb I. Mihály, Bocskay későbbi kancellárja, aki a rangban felette álló Homonnai Drugeth Annát, Bálint másodunokatestvérét vette feleségül.

II. Ferenc ága maradt fenn a legtovább, az ő fiában, III. Ferencben halt ki a család. Nem azonosítható megnyugtatóan II. Ferenc sem azzal az olmtúzi jezsuitáknál tanuló diákkal, aki 1597-ben Báthory Zsigmond dicsőítésére verseket adott ki,⁷⁵ ennek ugyanis *de Lugas* (=Lugos) volt a nemesi előneve, s Báthory *cliensének* nevezi magát.⁷⁶

I. Mária Magdaléna és Melith István esküvőjét 1589. november 20-án tartották (az új naptár szerint) Ruszkán és Mislyén.⁷⁷ (Melith első felesége Csapy Dorottya volt 1574–1586 között),⁷⁸ valószínűleg az ő neve olvasható ki Rimay egy istenes költeményének versfőiből,⁷⁹ s nem II. Mária Magdalénáé, Mihály lányáé. Ezt valószínűsíti egyébként az is, hogy Rimay és Melith egyaránt az újsztoikusok köréhez tartoztak ekkorátjt,⁸⁰ talán az 1589-es év folyamán íródott a vers a még vőlegény Melith kérésére.⁸¹ Megerősíti feltételezésemet az is, hogy Kátay Mihály halála, 1607 előtt II. Mária Magdaléna nemigen lehetett abban a korban, amikor a nevére verset írhatott volna valaki, apja halála után pedig valószínűtlen; hogy Rimay ezt tette volna.⁸²

⁷⁵RMK. III. 899.

⁷⁶Vö. Varjas Béla, *i. m.*, *i. h.*

⁷⁷Lásd a 4. jegyzetet.

⁷⁸Molnár József, *A Subich nemzetségből származó brebiri Melith-család vázlatos története*, Hajdúnánás, 1939. 19.

⁷⁹*Rimay János összes művei*, Összeállította Eckhardt Sándor, Bp., 1955. 86–88, 200.

⁸⁰Klaniczay Tibor, *A magyar későreneszánáz problémái (Szoicizmus és manierizmus)*, in *Reneszánsz és barokk* Bp., 1961. 312–313.

⁸¹Kátay Mihály 1589. július 17-én írt levelében Melith Istvánt már sógorának nevezi: *Literátor-politikusok levelei Jenei Ferenc gyűjtéséből (1566–1629)*, Sajtó alá rendezte: Jankovics József, Bp.–Szeged, 1981. (Adattár... 5.) 74.

⁸²A kérdésre röviden kitértem a keszthelyi Rimay-konferencián tartott előadásomban, de ekkor még nem ismertem a II. Mária Magdalénára vonatkozó adatot, s az első Mária Magdaléna teljes keresztnévét valamint házasságkötésének időpontját sem: Szabó András, *A Balassi-epicédium és Rákóczi Zsigmond*, in *ItK* 1982. 648.

A jegyzetekben használt rövidítések

AAV. II = *Album Academiae Vitebergensis ab anno Christi MDII. usque ad annum MDCII.*, Volumen secundum, Halle, 1894.

AZT = *Adalékok Zemplén Vármegye Történetéhez*

ItK = *Irodalomtörténeti Közlemények*

MKSz = *Magyar Könyvszemle*

MPEA. XIII. = Zoványi Jenő, *Protestáns lelkészek nyugtatványai régi tizedjegyzékek mellett*, „Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár” XIII. Bp., 1929. 5–141.

MTT = *Magyar. Történelmi Tár*

MUH. II. = *Die Matrikel der Universität Heidelberg von 1386 bis 1662*, Bearbeitet und herausgegeben von Gustav Toepke, Zweiter Theil, von 1554 bis 1662, Heidelberg, 1886.

OSzKK = *Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára*

RMK. I–III. = Szabó Károly, *Régi Magyar Könyvtár I–III.*

RMKT. XVI–XVII. sz. = *Régi Magyar Költők Tára*, XVI. és XVII. századi sorozat

RMNy = *Régi Magyarországi Nyomtatványok I–II.*

Szabó G. = Szabó Géza, *Geschichte des ungarischen Coetus an der Universität Wittenberg 1555–1613*, Halle, (Saale) 1941.

TKAKM = *Történelmi Közlemények Abaúj–Torna Vármegye és Kassa Múltjából*

TT = *Történelmi Tár*

Zoványi = Zoványi Jenő, *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*, 3. javított és bővített kiadás, Bp., 1977.